

PRESENTACIÓN

Faedebatur virgis in medio foro Messane civis Romanus, iudices, cun interea nullus gemitus, nulla vox alia illius miseri dolorem crepitumque plagarum audiebatur nisi haes... "Civis Romanus sum." Hac se commemoratione civitatis omnia verbera depulsurum cruciatumque a corpore deiecturum arbitrabatur. Is non modo hoc non perfecit, ut virgarum vim deprecaretur, sed, cum imploraret saepius usurparetque nomen civitatis, crux, crux, inquam, infelici et aerumnoso, qui nuncam istan pestem viderat, comparabatur.

Romanus, iudices, cun interea nullus gemitus, nulla vox alia illius miseri dolorem crepitumque plagarum audiebatur nisi haes... "Civis Romanus sum." Hac se commemoratione civitatis omnia verbera depulsurum cruciatumque a corpore deiecturum arbitrabatur. Is non modo hoc non perfecit, ut virgarum vim deprecaretur, sed, cum imploraret saepius usurparetque nomen civitatis, crux, crux, inquam, infelici et aerumnoso, qui nuncam istan pestem viderat, comparabatur. Messane civis Romanus, iudices, cun interea nullus gemitus, nulla vox alia illius miseri dolorem crepitumque plagarum audiebatur nisi haes... "Civis Romanus sum." Hac se commemoratione civitatis omnia verbera depulsurum cruciatumque a corpore deiecturum arbitrabatur. Is non modo hoc non perfecit, ut virgarum vim deprecaretur, sed, cum imploraret saepius usurparetque nomen civitatis, crux, crux, inquam, infelici et aerumnoso, qui nuncam istan pestem viderat, comparabatur.

Caedebatur virgis in medio foro Messane civis Romanus, iudices, cun interea nullus gemitus, nulla vox alia illius miseri dolorem crepitumque plagarum audiebatur nisi haes... "Civis Romanus sum." Hac se commemoratione civitatis omnia verbera depulsurum cruciatumque a corpore deiecturum arbitrabatur. Is non modo hoc non perfecit, ut virgarum vim deprecaretur, sed, cum imploraret saepius usurparetque nomen civitatis, crux, crux, inquam, infelici et aerumnoso, qui nuncam istan pestem viderat, comparabatur. Virgis in medio foro Messane civis Romanus, iudices, cun interea nullus gemitus, nulla vox alia illius miseri dolorem crepitumque plagarum audiebatur nisi haes... "Civis Romanus sum." Hac se commemoratione civitatis omnia verbera depulsurum cruciatumque a corpore deiecturum arbitrabatur. Is non modo hoc Caedebatur virgis in medio foro Messane civis Romanus, iudices, cun interea nullus gemitus, nulla vox alia illius miseri dolorem crepitumque plagarum audiebatur nisi haes.

Fotografía: Arquivo JTC

INTRODUCCIÓN

Faedebatur virgis in medio foro Messane civis Romanus, iudices, cun interea nullus gemitus, nulla vox alia illius miseri dolorem crepitumque plagarum audiebatur nisi haes... "Civis Romanus sum." Hac se commemoratione civitatis omnia verbera depulsurum cruciatumque a corpore deiecturum arbitrabatur. Is non modo hoc non perfecit, ut virgarum vim deprecaretur, sed, cum imploraret saepius usurparetque nomen civitatis, crux, crux, inquam, infelici et aerumnoso, qui nuncam istan pestem viderat, comparabatur.

Romanus, iudices, cun interea nullus gemitus, nulla vox alia illius miseri dolorem crepitumque plagarum audiebatur nisi haes... "Civis Romanus sum." Hac se commemoratione civitatis omnia verbera depulsurum cruciatumque a corpore deiecturum arbitrabatur. Is non modo hoc non perfecit, ut virgarum vim deprecaretur, sed, cum imploraret saepius usurparetque nomen civitatis, crux, crux, inquam, infelici et aerumnoso, qui nuncam istan pestem viderat, comparabatur. Messane civis Romanus, iudices, cun interea nullus gemitus, nulla vox alia illius miseri dolorem crepitumque plagarum audiebatur nisi haes... "Civis Romanus sum." Hac se commemoratione civitatis omnia verbera depulsurum cruciatumque a corpore deiecturum arbitrabatur. Is non modo hoc non perfecit, ut virgarum vim deprecaretur, sed, cum imploraret saepius usurparetque nomen civitatis, crux, crux, inquam, infelici et aerumnoso, qui nuncam istan pestem viderat, comparabatur.

Caedebatur virgis in medio foro Messane civis Romanus, iudices, cun interea nullus gemitus, nulla vox alia illius miseri dolorem crepitumque plagarum audiebatur nisi haes... "Civis Romanus sum." Hac se commemoratione civitatis omnia verbera depulsurum cruciatumque a corpore deiecturum arbitrabatur. Is non modo hoc non perfecit, ut virgarum vim deprecaretur, sed, cum imploraret saepius usurparetque nomen civitatis, crux, crux, inquam, infelici et aerumnoso, qui nuncam istan pestem viderat, comparabatur. Virgis in medio foro Messane civis Romanus, iudices, cun interea nullus gemitus, nulla vox alia illius miseri dolorem crepitumque plagarum audiebatur nisi haes... "Civis Romanus sum." Hac se commemoratione civitatis omnia verbera depulsurum cruciatumque a corpore deiecturum arbitrabatur. Is non modo hoc Caedebatur virgis in medio foro Messane civis Romanus, iudices, cun interea nullus gemitus, nulla vox alia illius miseri dolorem crepitumque plagarum audiebatur nisi haes... Debatur virgis in medio foro Messane civis Romanus, iudices, cun interea nullus gemitus, nulla vox alia illius miseri dolorem crepitumque plagarum audiebatur nisi haes... "Civis Romanus sum." Hac se commemoratione civitatis omnia verbera depulrum cruciatumque a corpore deiecturum arbitrabatur. Is non modo hoc non perfecit, ut virgarum vim deprecaretur, sed, cum imploraret saepius usurparetque nomen civitatis, crux, crux, inquam, infelici et aerumnoso, qui nuncam istan pestem viderat.

Foro Messane civis Romanus, iudices, cum interea nullus gemitus, nulla vox alia illius miseri dolorem crepitumque plagarum audiebatur nisi haes... "Civis Romanus sum. Hac se commemoratione civitatis omnia verbera depulsorum cruciatumque a corpori delecturum arbitrabatur. Is non modo hoc non perfecit, ut virgarum vim deprecaret, sed, cum imploraret saepius usurparetque nomen civitatis, crux, crux, inquam, infelix ci et aerumnoso, qui nuncam istan pestem viderat, comparabatur.

Caedebatur virgis in medio foro Messane civis Romanus, iudices, cun interea nullum gemitus, nulla vox alia illius miseri dolorem crepitumque plagarum audiebatur nisi haes... "Civis Romanus sum." Hac se commemoratione civitatis omnia verbera depulit surum cruciatumque a corpore deiecturum arbitrabatur. Is non modo hoc non perfecit ut virgarum vim deprecaretur, sed, cum imploraret saepius usurparetque nomen civitatis, crux, crux, inquam, infelici et aerumnoso, qui nuncam istan pestem viderat comparabatur.

Medio foro Messane civis Romanus, iudices, cun interea nullus gemitus, nulla vox alia illius miseri dolorem crepitumque plagarum audiebatur nisi haes... "Civis Romanus sum." Hac se commemoratione civitatis omnia verbera depulsurum cruciatumque corpore delecturum arbitrabatur. Is non modo hoc non perfecit, ut virgarum vim deprecaretur, sed, cum imploraret saepius usurparetque nomen civitatis, crux, crux, inquam, infelici et aerumnoso, qui nuncam istan pestem viderat, comparabatur. Caedebatur vi gis in medio foro Messane civis Romanus, iudices, cun interea nullus gemitus, nulla vox alia illius miseri dolorem crepitumque plagarum audiebatur nisi haes... "Civis Romanus sum." Hac se commemoratione civitatis omnia verbera depulsurum cruciatumque a corpore delecturum arbitrabatur. Is non modo hoc non perfecit, ut virgarum vim deprecaretur, sed, cum imploraret saepius usurparetque nomen civitatis, crux, crux, inquam, infelici et aerumnoso, qui nuncam istan pestem viderat, comparabatur.

tis omnia verbera depulsurum cruciatumque a corpore deiecturum arbitrabatur. Is non modo hoc non perfecit, ut virgarum vim deprecaretur, sed, cum imploraret saepius usurparetque nomen civitatis, crux, crux, inquam, infelici et aerumnoso, qui nuncam istan pestem viderat, comparabatur.

Romanus, iudices, cum interea nullus gemitus, nulla vox alia illius miseri dolorem crepitumque plagarum audiebatur nisi haes... "Civis Romanus sum." Hac se commemo- ratione civitatis omnia verbera depulsorum cruciatumque a corpore deiecturum arbitrabatur. Is non modo hoc non perfecit, ut virgarum vim deprecaretur, sed, cum imploraret saepius usurparetque nomen civitatis, crux, crux, inquam, infelici et aerum- noso, qui nuncam istan pestem viderat, comparabatur. Messane civis Romanus, iudi- ces, cum interea nullus gemitus, nulla vox alia illius miseri dolorem crepitumque pla- garum audiebatur nisi haes... "Civis Romanus sum." Hac se commemo- ratione civitatis omnia verbera depulsorum cruciatumque a corpore deiecturum arbitrabatur. Is non modo hoc non perfecit, ut virgarum vim deprecaretur, sed, cum imploraret saepius usurparetque nomen civitatis, crux, crux, inquam, infelici et aerumnoso, qui nuncam istan pestem viderat, comparabatur.

Caedebatur virgis in medio foro Messane civis Romanus, iudices, cun interea nullus gemitus, nulla vox alia illius miseri dolorem crepitumque plagarum audiebatur nisi haes... "Civis Romanus sum." Hac se commemoratione civitatis omnia verbera depulsum cruciatumque a corpore deiecturum arbitrabatur. Is non modo hoc non perfecit, ut virgarum vim deprecaretur, sed, cum imploraret saepius usurparetque nomen civitatis, crux, crux, inquam, infelici et aerumnoso, qui nuncam istan pestem viderat, comparabatur. Virgis in medio foro Messane civis Romanus, iudices, cun interea nullus gemitus, nulla vox alia illius miseri dolorem crepitumque plagarum audiebatur nisi haes... "Civis Romanus sum." Hac se commemoratione civitatis omnia verbera depulsum cruciatumque a corpore deiecturum arbitrabatur. Is non modo hoc Caedebatur virgis in medio foro Messane civis Romanus, iudices, cun interea nullus gemitus, nulla vox alia illius miseri dolorem crepitumque plagarum audiebatur nisi haes... Debatur virgis in medio foro Messane civis Romanus, iudices, cun interea nullus gemitus, nulla vox alia illius miseri dolorem crepitumque plagarum audiebatur nisi haes... "Civis Romanus sum." Hac se commemoratione civitatis omnia verbera depulrum cruciatumque a corpore deiecturum arbitrabatur. Is non modo hoc non perfecit, ut virgarum vim deprecaretur, sed, cum imploraret saepius usurparetque nomen civitatis, crux, inquam, infelici et aerumnoso, qui nuncam istan pestem viderat.

**Nome Aperlido Apelid
Comisario da exposição**

A Granxa Agrícola

Experimental de Galicia

ÍNDICE

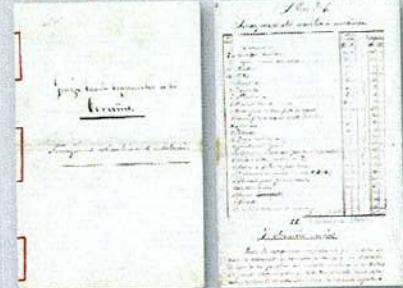
- 10 | 1. A orixe
- 13 | 2. A antigüidade do sistema de innovación agropecuaria de Galicia
- 15 | 3. A Granxa no seu contorno social e territorial
  - Labregos e cidadáns
  - Obxectivos da acción innovadora
  - Galicia no proxecto innovador
- 23 | 4. Os logros da Granxa
  - A creación da raza rubia
  - O combate dos andazos. A Estación de Fitopatoloxía agrícola
  - O lúpulo das Mariñas
  - Formación e difusión de innovacións
  - A importancia da divulgación
  - Un marco de relacións internacional
- 39 | 5. A desfeita da pesquisa e da innovación:
golpe de estado e ditadura
- 41 | 6. Da Coruña a Guísamo, camiño de Mabegondo
(Crida-01/CIAM)
- 43 | 7. Galería de persoeiros

Planos da Granxa Agrícola de finais do s. XIX e segunda década do s. XX

Autógrafo co orzamento estimativo da instalación da Granxa, na década dos 80 do s. XIX

Vista dun dos edificios da Granxa dedicado á plantación

A Granxa Escuela-Experimental de Coruña fúndase en 1888. É o primeiro centro de experimentación e difusión de novas técnicas agrícolas creado polo Estado para Galicia e Asturias. Responde a un vello degaro, plasmado en varias iniciativas das élites innovadoras desde mediados do século XIX.

O centro será coñecido, por diferentes nomes na súa longa andaina.

A Deputación coruñesa participa no concurso do Ministerio de Fomento para a creación de oito *Granjas-Escuela de Experimentación*. Na solicitude lémbrañelle ao ministro "as posibilidades agrícolas do Antigo Reino de Galicia", e as "prácticas rotineiras e atrasadas" do noso agro.

Barállanse varias opcións e escóllese a Horta do Xeneral.

A entrega dos terreos faiuse en 1899. A Granxa sitúabase entre os concellos de Oza e A Coruña. Tratábase dunha finca de 16 hectáreas que precisou de costosas obras de mellora. Problemas orzamentarios e políticos condicionaron os inicios.

A Deputación convoca unha xunta o dia 3 de xaneiro de 1888, á que acoden 57 representantes da Deputación, concellos, corporacións e prensa,

...con el objeto de tratar el mejor medio de establecer en la Coruña una Granja agrícola (La Voz de Galicia, 4-01-1888).

Na reunión fórmase unha comisión de estudio do proxecto, na que atopamos, entre outros, ao naturalista Seoane, como representante da Junta de Agricultura, Segundo Moreno Barcia, pola Escola de Comercio e Juan Fernández Latorre.

O 11 de xaneiro de 1888, a Granxa é solicitada ao Goberno.

Na primeira etapa da Granxa a falta de medios e actividade é o máis salientábel, entrando en funcionamento, realmente, en 1897 coa dirección de Marceliano Alvarez Muñiz.

Proyecto de explotación da Granxa Escuela Experimental (26-07-1901)

Víctor López Seoane (esquerda) e Juan Fernández Latorre (dereita), dous dos impulsores da Granxa Agrícola Experimental

Persoeiros da cidade e veciños de Monelos na presentación do arado Barbant na Granxa Agrícola

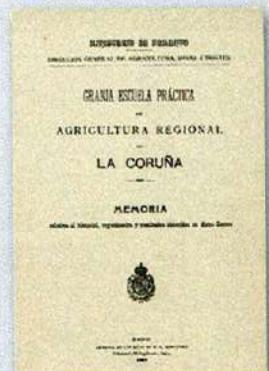

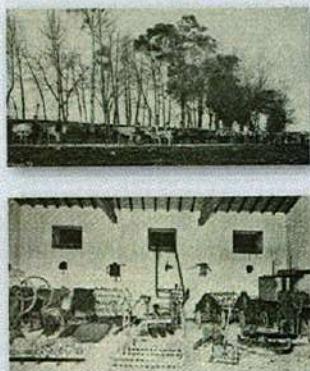
Vista dun dos edificios centrais da Granxa

Cuberta e páxinas interiores da *Memoria da Granxa Agrícola de 1911*, onde se describe a historia, a organización e os resultados do centro.

Relación de xornaleiros da Granxa cos salarios percibidos

Presentación de maquinaria nova na Granxa Agrícola

A vontade de aplicar o desenvolvimento tecnológico ao mundo agrario non era nova, malia ser neste momento cando se pasa das palabras aos feitos, achegando recursos humanos e orzamentarios. Mais as orixes arrancan do Século das Luces e as revolucións agrícolas inglesa ou holandesa exténdense polo continente todo ao longo do século XIX.

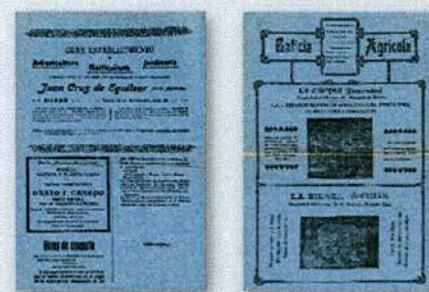
O que hoxe denominamos "Investigación e Desenvolvemento" abriuse camiño no agro europeu desde que no século XVIII, a Agronomía convertérase nunha ciencia. A comezos do século XIX, Inglaterra e a França regulamentan o ensino práctico da agricultura. Alemaña, Bélxica, Itália ou España, adoptan ao seu xeito este proceso cando a crise finisecular pón entrada de produtos americanos e a sucesión de andazos nos cultivos obriga a reaxir.

As posibilidades da ciencia aplicada ao agro, a maquinaria producida pola industria, os adubos minerais e químicos e a divulgación e a formación vense como oportunidade para o aumento do rendimento.

O contexto era o da creación dun mercado internacional agropecuario.

Mercado de produtos agrários na praça de María Pita da Coruña. Anos 30

Boletines de divulgación agrícola

**As labouras estaban
escasamente mecanizadas**

A antigüidade do sistema de innovación agropecuaria na Galicia

A Granxa Agrícola Experimental de Galicia (1888-1964)

2

Instalacións da Granxa

Maquinaria moderna que se mostraba nas exposicións da Granxa

Mercado de Monelos, xa abandonado nos anos 50

Fotografía: Arquivo FB

As mulleres encargábanse da venda na praza de María Pita da Coruña

Fotografía: Arquivo FB

Tamén en Galicia

Nas élites galegas, a tomada de conciencia sobre as posibilidades da modernización agropecuaria acrecentase no século XIX. Os teóricos chámense a si mesmos «propietarios innovadores». Fráguese unha constelación de revistas ilustradas e sociedades económicas de amigos do País.

A ansia modernizadora cobra dimensión ao vincularse á crise agraria finisecular. Á lentitude innovadora ainda se somaban pesos mortos como o foro. Ante a ollada foránea, Galicia era territorio do atraso: “Non se coñece pobo máis oprimido nem máis submiso que o galego”, dixerá G. Borrow nos anos trinta do XIX.

Os finais do século XIX esboroan moitas certezas e forzan a mudar o rumo. Na Galicia a crise está marcada pola caída das exportacións de gando a Inglaterra. Na viraxe de século iníciase a preocupación pola cuestión agraria e promóvese o camiño da “agricultura a la moderna”. A pequena explotación concébese como marco máis atinado desta tarefa, que fica en maos de labregos alfabetizados e asociados

Monelos, sede orixinaria da Granxa, constituía o núcleo principal do concello de Oza. Trataba dunha poboación de menos de 1000 habitantes, instalada nun conxunto de casas rurais rodeadas de hortas, e organizadas arredor da igrexa de Santa María.

Non é por azar, que a Granxa constrúa as súas instalacións a escasa distancia da cidade da Coruña. O rural empapa as urbes galegas de aquel período, e ao mesmo tempo, son notábeis de procedencia urbana os que alentan a renovación técnica da agricultura.

Igrexa parroquial de Oza

Fotografía: Arquivo FB

Esceas do núcleo urbano de Monelos nos primeiros anos do século XX

Fotografía: Arquivo FB

Fotografía: Arquivo FB

A Granxa no seu contorno social e territorial

A Granxa Agrícola Experimental de Galicia (1888-1964)

3

Vista panorámica de parte das instalacións da Granxa coa cidade da Coruña ao fondo.

O aumento dos rendementos preocupou aos dirixentes e ao persoal da Granxa desde os inicios

A difusión das innovacións tivo un alcance nacional, como se comproba atendendo á procedencia dos asistentes ás feiras

Xa os ilustrados promoveran na cidade a creación da Real Academia de Agricultura de Galicia no século XVIII. Constrúese un agrarismo de profisionais citadinos que se articula por volta de revistas como *Práticas Modernas*, dirixida polo eumés Valeriano Villanueva. Tamén na Coruña está sediado o importante Sindicato Cámara Agrícola. O interese polo rural é manifesto nas páxinas da prensa urbana galega.

Labregos e Cidadáns

O interese polo destino do rural ten, na Galicia de entón, unha pegada claramente urbana. Os anos de decolaxe da Granxa, baixo a dirección de Hernández Robredo, coinciden coa maior intensidade do movemento agrarista, e coa celebración das concorridas Asembleas Agrarias iniciadas en Monforte.

Os ancejos de reforma e mellora da sociedade rural condúcense por vários camiños entrevoados: o da loita contra o foro e póna terra dos que traballan, o da mobilización política e denuncia anticaciquil ou o do fomento da innovación técnica e a mecanización.

Os agrónomos da Granxa Experimental encádranse estritamente na última corrente, que tamén abrazan figuras senlleiras como Rof Codina ou Valeriano Villanueva. Está sempre presente a vontade catequizadora do labrego: uns procuran politizar o campo, outros inciden na urgencia de tecnicificalo e dotalo de cultura innovadora. Os que traballan a terra quérana para eles.

Nena con pombas na sección avícola da Granxa

Mostrario de produtos agrarios traídos de Herbón ás instalacións de Monelos

Labradores cultivados e élites locais coincidían nas sesións de divulgación organizadas pola Granxa en moitas localidades

As exposicións na Granxa convertíanse en actos festivos

Exposiciones avícolas en Monelos na xeira republicana

A Granxa pretendeu superar unha "agricultura rutineira"

Obxectivos da acción innovadora

A acción da Granxa segue dúas directrices fundamentais que se revelan complementares. Unha primeira é banir aquelas atitudes consideradas prexudiciais na conduta campesina. Iníciase así un labor reeducativo que parte da consideración da superioridade científica e letreada, en oposición á suposta rotina, pasividade e desconfianza labregas. Unha segunda é encarreirar a agricultura do país polo camiño da innovación modernizadora: mecanización, novos adubos, novos e mellores cultivos, combate dos andazos ou mellora xenética do gando comezan a ser obxectivos perfilados de maneira sistemática.

Galicia no proxecto innovador

A Granxa Escola naceu como de Galicia e Asturias, porque así se chamaba a Rexión Agronómica e pola evidente relación física e mesmo social entre ambos os dous medios agropecuarios. A partir de 1904, por razóns organizativas a acción da Granxa cíñxese a Galicia.

O "resurximento agrario" galego tratado nas páxinas de *La Voz de Galicia*

Exposiciones de produtos hortícolas

Entrega de premios nun concurso de gado

Avenida de árboles nas instalacións de Monelos

Boa parte dos técnicos que fomentan a decolaxe técnica son de orixe foránea, non manexan o noso idioma, e consideran de entrada aos labregos con certo distanciamento. En palabras de Álvarez Muñiz, "Galicia é quizá o país mais atrasado de España e o seu labrador o máis apático, tradicionalista e desconfiado".

A prensa prestou atención ao problema dos andazos

A Cátedra Ambulante en acción

A esta desconfianza contribuía a cuestión idiomática, como reflectían os católicos de Galicia Agraria: "Se (as cátedras ambulantes) cumplen unha finalidade práctica, benvidas sexan; mais moito ollo co persoal. Se os enxeñeiros e axudantes que nos envíen non coñecen o idioma e costumes, se non están xa adaptados á rexión, pode ser que a súa eficacia sexa pouca; se falan sempre "en técnico" a súa eficacia é nula."

Os técnicos acabarán empatando e aceptando os requerimientos dos labregos, na mesma época e coa mesma lóxica que Chaianov en Rusia ou os enxeñeiros J. Gascón en Castela ou Fernández de la Rosa en Andalucía.

Boletins agrarios de orientación social-católica

A prensa atendía todas as dimensões da problemática agraria galega

A Festa da Árbore na prensa da época

A Estación de Betanzos complementou as infraestruturas de Monelos

A Granxa tamén se vincellou co seu contorno con actividades non estritamente agronómicas, e volcadas para certo ambientalismo incipiente. A más coñecida foi a promoción da "Festa da árbore", unha actividade cívico-escolar que acadou un gran espallamento.

Leopoldo Hernández Robredo, que foi director da Granxa Agrícola da Coruña entre 1904 e 1928 e que ao fronte da "Liga de Amigos da Coruña" organizou numerosas Festas da árbore.

José María Hernansáez, catedrático de Agricultura do Instituto da Coruña e que participou no activo movemento agrarista coruñés, colaborando no *Boletín da Granxa Agrícola*, afirmaba:

"A riqueza, a prosperidade e o engrandecimento de todo país montuoso esta nos seus montes e nos seus prados; contribuamos a povoar con ambos os solos da Galicia, todos os que sentindo o verdadeiro patriotismo arelemos vela rica, próspera e engrandecida".

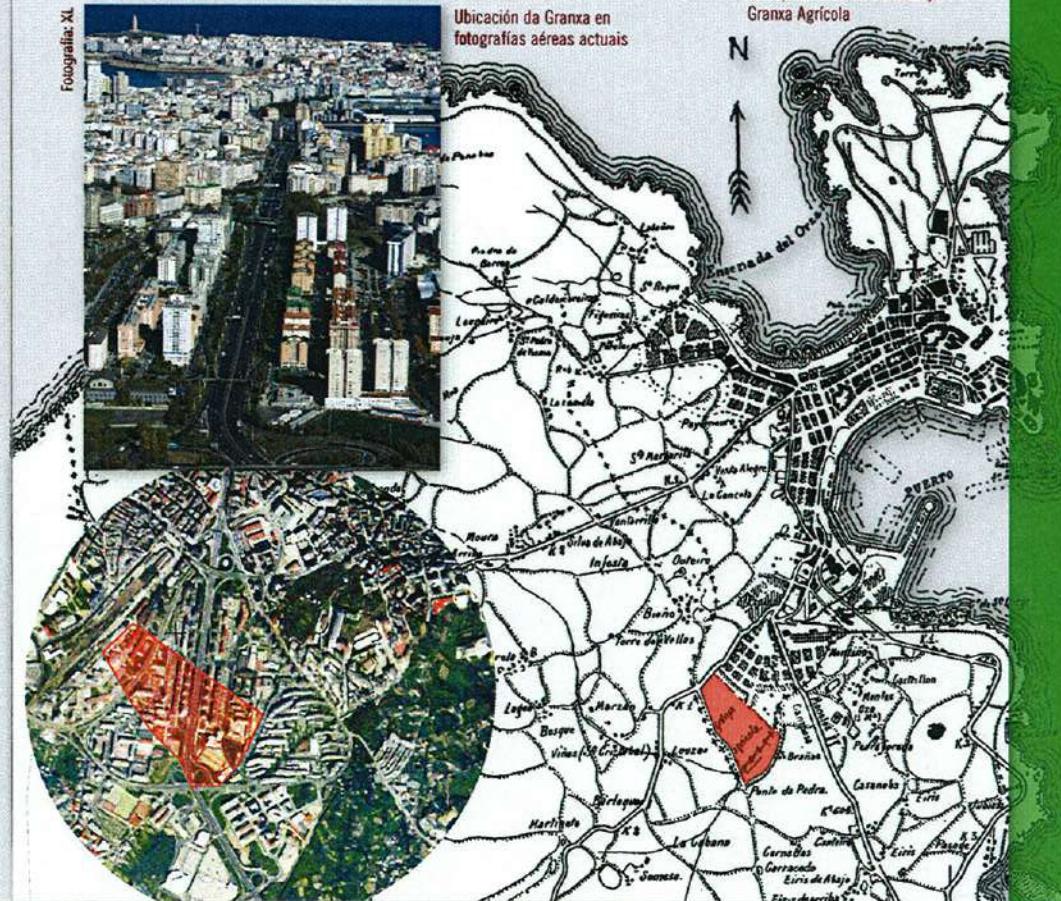
As liñas de actuación da Granxa de Monelos acadaron un plano común e coerente. O labor de innovación encéntase a partir de algunas conviccions básicas. Acredítabase no potencial gadeiro de Galicia, e daí a insistencia na mellora xenética, nomeadamente do vacún; tencionouse abrir o noso país a algún tipo de agricultura industrial e intensiva, do que a escolla do lúpulo como cultivo é un síntoma.

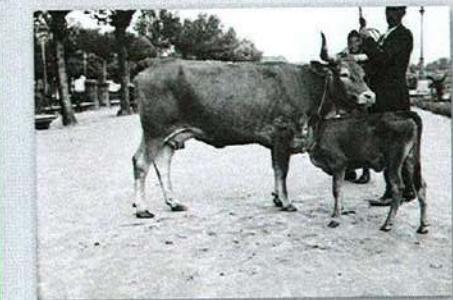
E, finalmente, entendeuse que toda a angueira innovadora sería irrealizable sen un vasto traballo formativo e divulgativo: a formación de cadros técnicos e a formación de labregos foron dous vieiros paralelos.

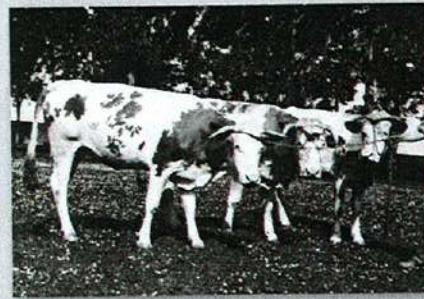
Plano inicial da Granxa

Neste vello plano da Coruña, co Concello de Oza anexionado, pode verse, sinalizada en vermello, a Granxa Agrícola

Concurso de gado

Vacas nos terreos da Granxa

A creación da raza rubia

Aínda que a Dirección General de Agricultura considerara a orientación leiteira como a máis preferente, a atención dos técnicos da Granxa á problemática agraria a ras de chao prioriza a orientación de gado de aptitude mixta que ten na carne a súa principal saída comercial.

Baixo a dirección de Hernández Robredo iníciase unha liña de mellora xenética baseada na selección en pureza combinada co cruzamento, coa raza suiza *simmenthal*.

Desta pesquisa práctica sairá a coñecida raza rubia galega. De maneira paralela, a Granxa organiza concursos de gado e instala paradas de sementais en varios puntos do país.

O persoal da Granxa creou a coñecida "raza galega"

O esforzo innovador complementábase co avanxo nos cultivos forraxeiro-pratenses sob a idea de que "*as razas fanse pola boca*". Unha opción aceptada polos labregos, na lóxica da plurifuncionalidade do espazo cultivado das explotacións, no que souberan lograr un difícil equilibrio.

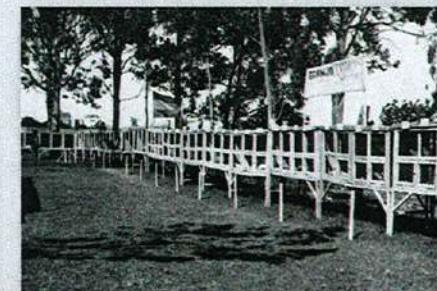
O papel que o gando vacún xogaba nas explotacións familiares galegas, non pasou inadvertido á dirixencia da Granxa, que pensou en mellorar o gado e empatou nisto cos desexos dos labregos ao garantir uns exemplares mais remuneradores.

Parte das clases cultas compartían a inquedanza innovadora

En Bastiagueiro formáronse as novas xeracións de capataces

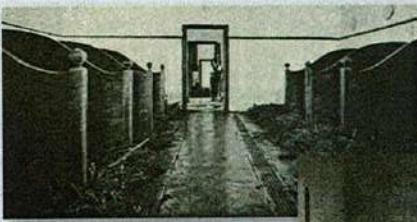
Exposición avícola

Traballadores da Granxa con novos enxeños

Concurso gadeiro en Ortigueira

Modernas instalaciones para o gado

Exemplar de vacún
a inicios do s. xx

Esta querencia pola raza galega manifestábase abertamente Hernández Robredo: "Podería pensarse que para encher cumpridamente tantas e tan heteroxéneas esixencias (traballo, leite, carne), impõe facer unha raza, pero tais esixencias –que moi de vello se manteñen– naceron por existir unha raza vacuna capaz de resolvelas, e esta raza é precisamente a galega."

De maneira más tímida, a Granxa tamén ensaiá cruzamentos e melloras de gado ovino e porcino na década dos 20 e inicia tamén a promoción das razas leiteiras.

Sala de experimentación de productos lácteos

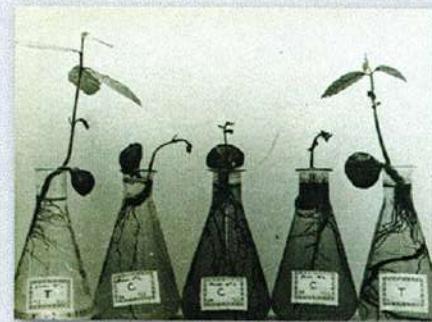
Especies	Peces capturados en seis periodos, durante 1955.											%
	Cat.	Palom.	Herrad.	Orilla	Alm.	Per.	Per.	Per.	Per.	Per.	Per.	
Vocas.....	72	78	32	75	34	52	52	21	112	121	98	12
Corales.....	25	8	8	41	45	12	8	20	7	9	1	2
Batidas por noche	95	72	36	94	28	25	94	102	128	124	104	22

El caos número de veces visitado que se observa en el norte de Bélgica corresponde sólo a los días más al otoño, en una fecha que coincide la gran parte del período del año anterior, por lo tanto desvirtúa la impresión de menor alcance en toda la región.

No obstante, la retrogradación del servicio en un período de 20 días el número de estos trámites a este granero que se subvenciona ha sido menor que el del año anterior, como lo demuestran el siguiente cuadro comparativo:

O combate dos andazos. A Estación de Fitopatoloxía Agrícola

Desde meidados do século XIX, andazos como o "óido", o mildew, ou a tinta do castaño danan seriamente a Europa occidental como consecuencia da internacionalización dos mercados agrarios. A Estación de Fitopatoloxía Agrícola créase en 1928 anexa á Granxa de Morelos, para facer frente a este desafío.

Probas con castiñeiros resistentes ás pragas

Informe da luta antiandazos

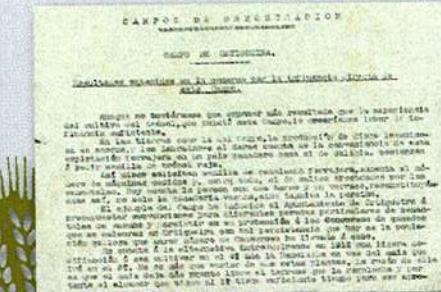
Fixéronse grandes esforzos para salvar das pragas as colleitas da pataca

Ademais da atención ás froiteiras e cultivos de horta as pesquisas fitopatolóxicas avanzan para mellorar a resistencia de cultivos senlleiros: a hibridación do castiñeiro faiño resistente á tinta; a loita contra o escaravello do Colorado nas patacas, o encamado do trigo, etc...

A divulgación e a relación co entorno social foron tarefas fundamentais da súa acción antes da guerra: difusión de follas divulgativas de balde, conferencias radiofónicas e mais un Servizo de Consultas sobre andazos e doenças.

Ensaios de apicultura

Informe dos Campos de Demostración

O lúpulo nas Mariñas

constitúe un símbolo do éxito da Granxa no fomento dunha agricultura intensiva e industrial.

Nunha viaxe de trabalho de Hernández Robredo a Inglaterra en 1913, o director da Granxa decide promover a implantación deste cultivo, pólás semellanzas agrobioclimáticas entre o Sur de Inglaterra e a comarca das Mariñas.

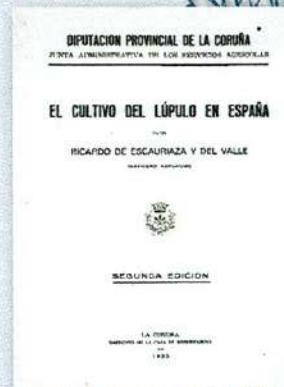
Coa axuda da familia Rivera (Estrella de Galicia) e de agricultores betanceiros abastados, o lúpulo galego gaña un lugar de preeminencia, facendo abandonar as importacións e fornecendo materia prima á industria cervexeira española especialmente cando a I^a guerra mundial obriga a substituir as importacións.

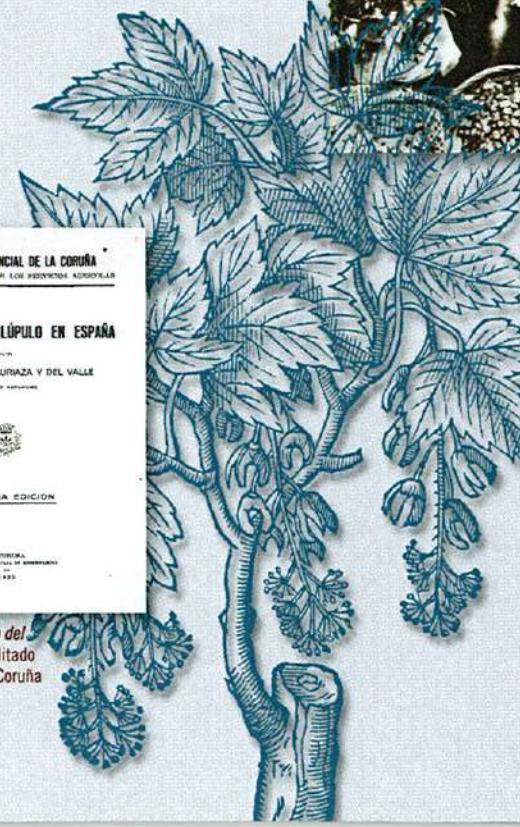
Homes e mulleres recollendo o lúpulo nunha plantación de Betanzos

O lúpulo foi un dos campos de investigación de Juan Rodríguez Sardina (abaixo). Na fotografía da arriba, mulleres seleccionando o lúpulo antes de polo a enxogar

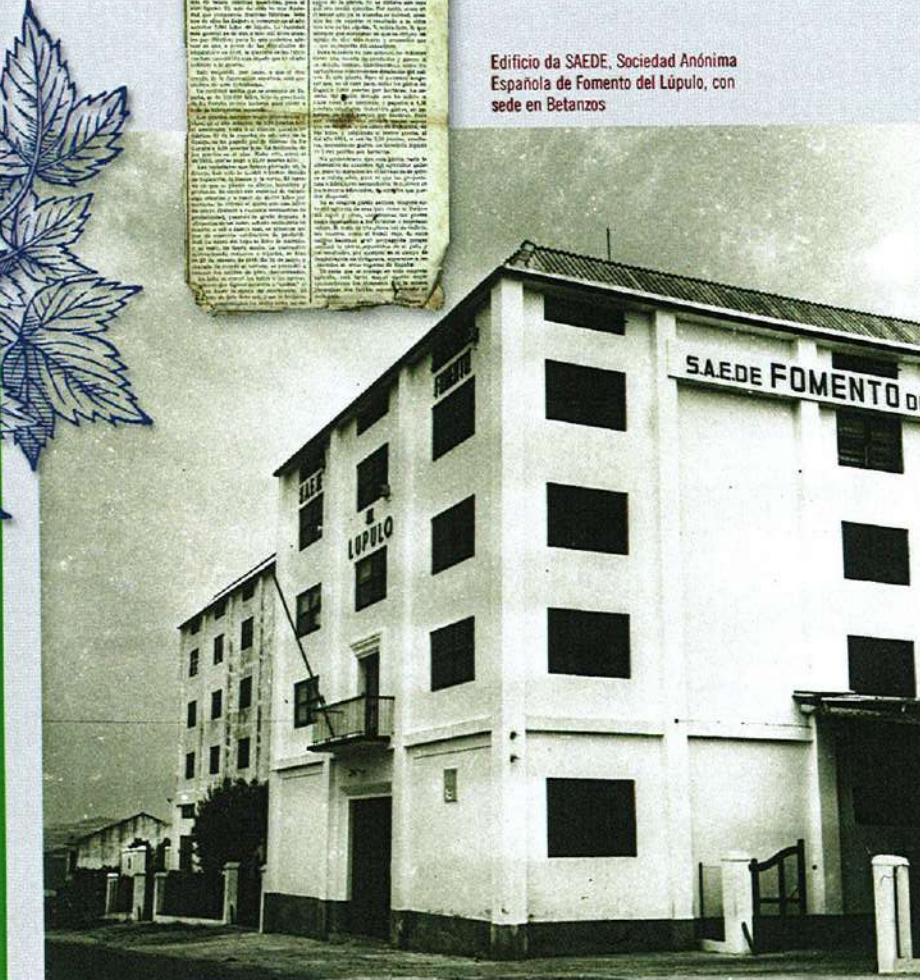

Portada de *El cultivo del lúpulo en España*, editado pola Deputación da Coruña en 1935

Fotografía: Archivo familiar Rodríguez Sardina

A chegada do lúpulo a Galicia foi acollida satisfactoriamente pola prensa do país

As plantacións, dirixidas desde a Estación Agrícola de Betanzos, terán importancia crecente ata que os militares golpistas promovan no ano 1937 crear o "Servicio Oficial para el Fomento del Cultivo del Lúpulo", con sede na Coruña e dependendo do Mº de Agricultura.

Coa crise de abastecementos pola IIª Guerra Mundial e o posterior aillamento internacional da España de Franco, os industriais cervexeiros fundan a "Sociedad Anónima Española de Fomento del Lúpulo", sediado en Betanzos.

Edificio da S.A.E.D., Sociedad Anónima Española de Fomento del Lúpulo, con sede en Betanzos

Formación e divulgación para a difusión de innovacións

O obxectivo educativo está presente desde a fundación pero a Granxa non comeza a funcionar como escola ata 1907, formando aos "obreiros-alumnos" que traballan nela en labores de cultivo, manexo de maquinaria, emprego de adubos e selección de sementes.

A inicios de século melloráronse as variedades de millo

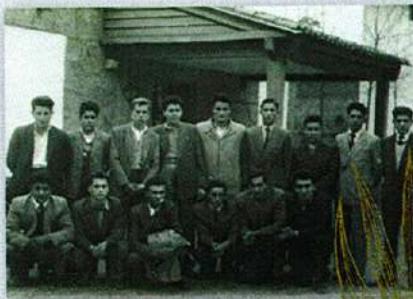
Progresivamente, os labradores adoptaban os novos arados

Primeiro tractor da Granxa. Anos 50

Traballo de enxerto de castiñeiro

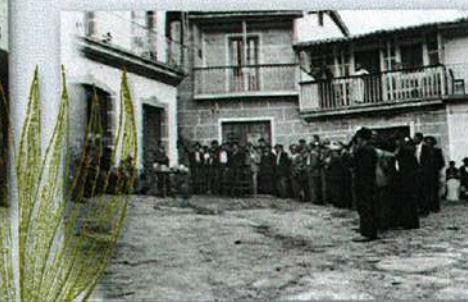
Primeiras promociones de capataces

Armacén con sulfatadoras

No 1919 establecense Escolas de Peritos en todas as Granxas do Estado, incluída a de Monelos, dende o curso 1920-21; supondo unha novedosa descentralización do ensino superior agrícola, ata daquela restrinxido a Madrid.

Principiou unha xeira formativa da que sairon só 25 titulados pois deficiencias orzamentarias levan ao feche da Escola, que é substituída, en 1924 por unha Escola de Capataces Agrícolas (ubicada primeiro na Estación de Betanzos, e máis tarde xa en Bastiagueiro).

Cátedra ambulante

Cátedra ambulante

A importancia da divulgación

Sen embargo, o principal labor formativo da Granxa é o que alcanza directamente aos propios labregos, através dos campos de experiencias e demostración, da Cátedra Ambulante, das conferencias e publicacións gratuitas.

A posta en andamento dos Campos dependía dun acordo a tres bandas entre Deputación, Dirección Xeral de Agricultura e a Granxa. Os primeiros créanse en Curtis e Pontedeume a inicios do século XX; seguénlle, despois de 1904 os de Santiago, Ortigueira, Outes, Teixeiro, A Baña e Vedra e outros ainda ata once na provincia da Coruña e dezaseis en toda Galicia.

Curso de poda

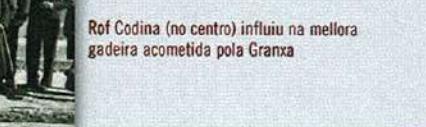
Lección práctica en Buño

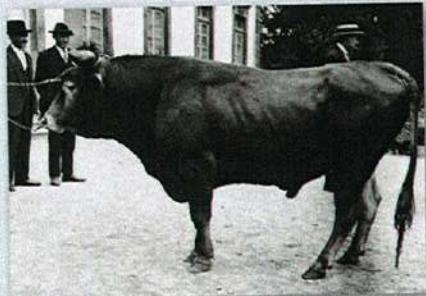
Rof Codina (no centro) influiu na mellora gadeira acometida pola Granxa

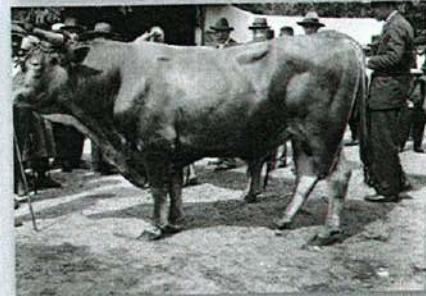
Probas de plantado nas hortas (Santiago)

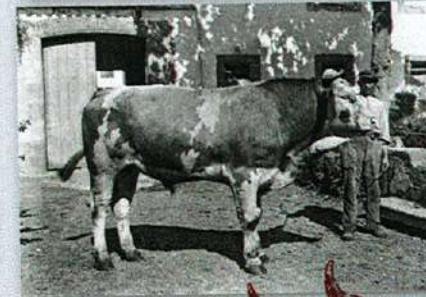
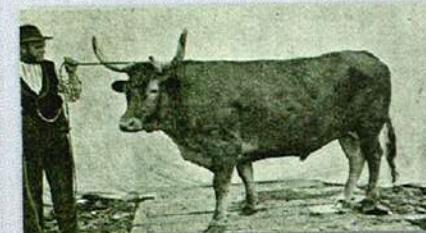
Rof Codina (no centro) influiu na mellora gadeira acometida pola Granxa

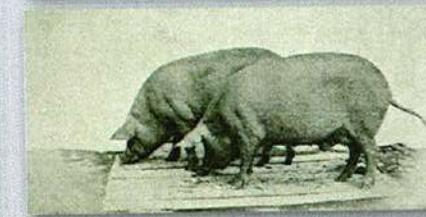
Os campos, situados en vilas que son cabeceiras de bisbarras importantes, convéntense en punto de referencia da innovación agropecuaria para os labregos, que comproban directamente como incorporar novas técnicas, máquinas e cultivos propostos.

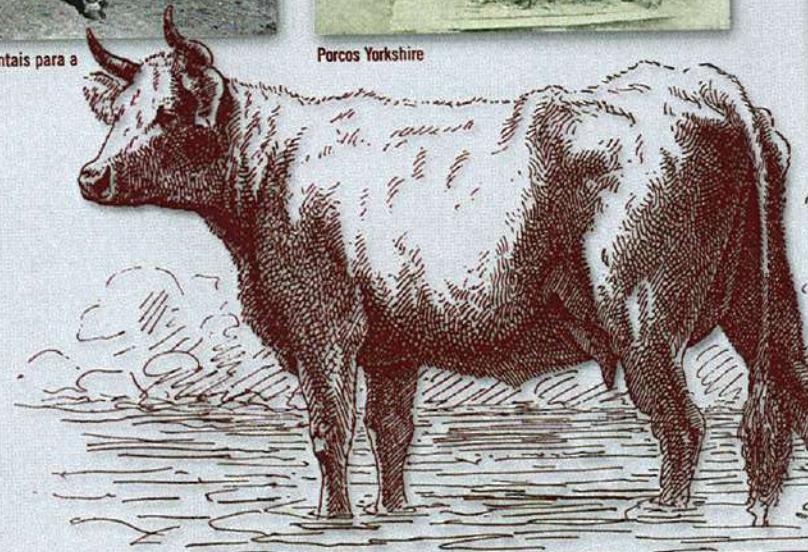
Nos campos repítense e difúndense as prácticas que mellores resultados deran nos ensaios da Granxa. Todos contaban tamén cunha parada de bois (país e simmenthal) e de porcos Yorkshire e un depósito de maquinaria para emprestar e engadar no seu uso aos labradores.

Exemplares de sementais para a mellora gadeira

Porcos Yorkshire

Unha outra vía, foi o emprego da correspondencia e de publicacións como o Boletín da Granxa para espallar as inovacións. As cartas recibidas ascenden a máis de 5000, até o ano 1928, con un promedio anual aproximado de 200 epístolas.

Trátase de consultas técnicas sobre cultivos, maquinaria ou adubos realizadas (a diferencia dos campos de demostración), por propietarios acomodados e persoas interesadas mais que relacionadas directamente co agro, "labradores á moderna" como Valeriano Villanueva.

Tamén por suposto certos labradores abastados e alfabetizados se dirixan aos técnicos da Granxa por via epistolar, solicitando asesoramento.

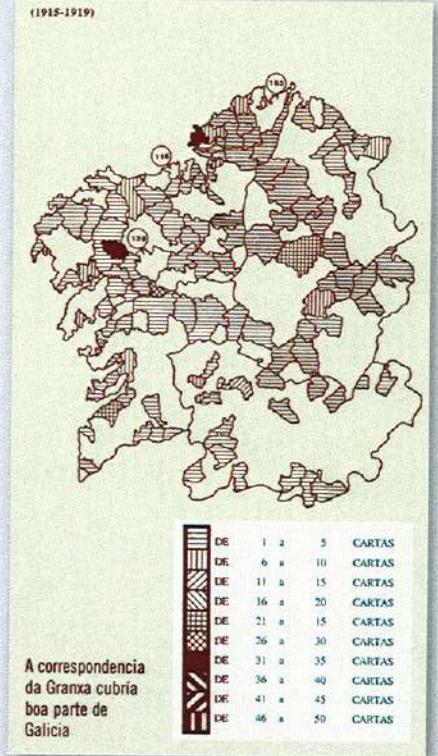
A idea do "labrador modelo", que inspiraría as attitudes do resto da comunidade rural, guiaba este tipo de labores divulgativas e formativas.

Peón da Granxa atendendo a facenda

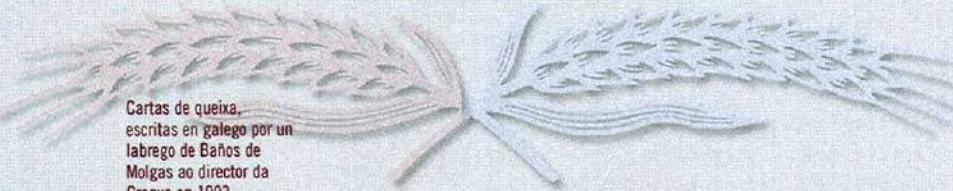

Venda de capóns na praza de María Pita da Coruña

Pero... non todo foron parabéns:

Cartas de queixa,
escritas en galego por un
labrego de Baños de
Molgas ao director da
Granxa en 1903

D. 26
Sior administrador da granxa sacante

Pois est convenientemente
de vostede depoist
vello servizo tres
contas e noutro con
estacionamento dilatado
non moi mal agricola
pois se non vere
contato esta apelado
o Xefe ou senso do
sector Ministerio da
Agricultura para que
fome plan so
bre dese traballo

vostede esta ei pre
que enova seguir
ou lesta ou lesta
pros desequivertos o
cargo tal que
as outras que dala
deixou que non que
me deixou o obrelo
me que os lucros
da granxa se perda
por que al atendendo
de que lle serve o
caligio

Bois corpos se
traxente de 6 dias non
presente a alumnia
e mentro pro que
o dñeiro cesante e das

pois a dir como aban
a contra seu feito

deciamos que hoy
mortos que se puen
resucitar e encanto
non sei como
ainda ninguem
se escriva

Mande e ouv
dne como quer
este seu cargo
modo garido

Sear que l'ordene
Contente unha asa de dia
spue

Dirención
Ormeiros
Síñor Tom
Allariz
Baños de Molgas
(Ay que ter muito
ojo coracoo)

O golpe de Estado e a represión condicionaron intensamente o funcionamento e a evolución da Granxa de Monelos, 1936 será un punto de inflexión no entramado institucional da innovación: represión, guerra, autarquia e aillamiento internacional impiden durante mais de vinte anos retomar proxectos e iniciativas

Baixo as novas autoridades, o desenvolvimento rural do país encaixarase no plano director establecido no Congreso Agrícola de Galicia de 1944.

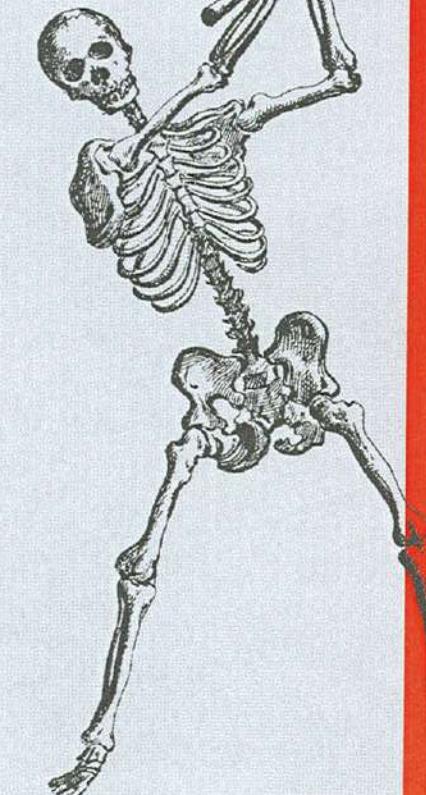
As liñas establecidas neste encontro relacionanxe coas orientacións experimentais dos centros galegos anteriores a 1936.

Desenvolvidas daquela por técnicos de tanto prestixio como Cruz Gallástequi foron sen embargo de imposible aplicación no novo contexto, ainda que mesmo a consideración dun ámbito territorial singularizado para as reformas –o ámbito galego– tamén é unha heranza da preguerra.

O "Plan Agrícola de Galicia", foi fanado pola mudanza nas condicións sociais e científicas que impón o rexime.

Probando as sulfatadoras

A desfeita da pesquisas e da innovación:
golpe de estado, guerra e ditadura

A medición comprobaba os efectos dos adubos

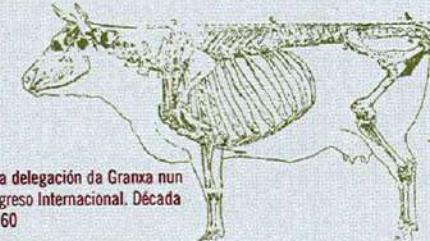
A Granxa insistiu na importancia dos sulfatos

Nese empeño de continuidade imparable ao longo dos anos 50, procúrase a creación de novos centros experimentais e na Pobra de Brollón constituirase un núcleo fundador dun rabaño selecto de rubia galega, alén de experimentarse con pratenses e forraxeiras.

Traballos semellantes continúan na Estación de Praticultura coruñesa (denominación que naquela altura recibía a Granxa de Monelos).

O conxunto da actividade formativa está condicionada polos grandes trazos que caracterizan o período máis autárquico da Dictadura: "apagón tecnolóxico", ineficacia na aplicación das medidas políticas, debilidade orzamentaria e destrucción do entramado asociativo.

Unha delegación da Granxa nun Congreso Internacional. Década dos 60

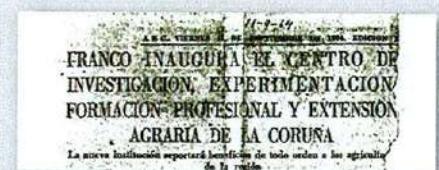
Imposto polo Banco Mundial e do FMI o franquismo terá que adaptar despois de 1959 as súas políticas autárquicas afastándose da matriz fascista dos anos 40.

Comeza daquela a fase desenrolista do Rexime na que a construción vinculada á expansión urbana ocupará un papel senlleiro. É neste momento cando o espazo rururbano de Monelos (agora xa no concello da Coruña) sofre unha radical transformación.

As instalacións da Granxa desaparecen coa construcción da nova entrada para a cidade da Coruña, e os vellos edificios modernistas que acollerán a innovación agraria pasan a mellor vida.

A irrespetuosa destrución material dá cabo á liquidación do pasado da Granxa, 70 anos despois da súa instalación.

Franco inaugurando o Centro Rexional de Desenvolvemento Agrícola de Guísamo

Retalio de prensa de 11.09.1964

que recolle a inauguración do Centro Rexional de Desenvolvemento Agrícola de Guísamo

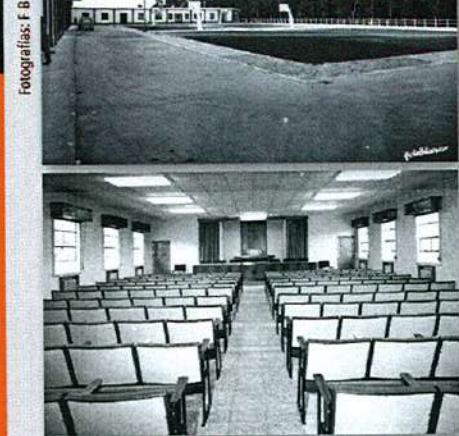

Fotografías: F. B.

Vista aérea das instalacións na actualidade

Fotografías: F. B.

Eis as orixes do novo centro, inaugurado en Guísamo en 1964. O seu labor encádrase nos novos "Centros Rexionais de Investigación e Desenvolvemento Agrícola" de Galicia e Norte (CRIDA-01), segundo o novo modelo estatal.

Co financiamento do Banco Mundial multipícase o número de hectáreas, constrúense modernas infraestruturas, chega unha cantidade importante de bolseiros para soster o desenvolvemento innovador, e intensifícase o diálogo multidisciplinar aplicado ao agro. Traballarase cara o tipo ideal de explotacións integrais altamente capitalizadas.

Tres anos máis tarde, 1967, ante a insuficiencia das instalacións, constrúese o Centro de Investigacións Agrarias de Mabegondo, a 26 kilómetros da Coruña, e dotado de 300 hectáreas. En 1983, o INIA transfire as competencias deste centro á Xunta de Galicia.

Fotografía: XL

Instalacións do Centro Rexional de Desenvolvemento Agrícola de Guísamo

Vista aérea das instalacións do Centro de Investigacións Agrarias de Mabegondo

Ao longo de sete décadas de labor innovador e divulgador, varios persoeiros sobresaíron polas súas achegas.

Marceliano Álvarez Muñiz

Segoviano, das primeiras xeracións da Escola de Enxeñeiros Agrónomos. Chega a Coruña no 1897 para dirixir a Granxa. Ensaia con cruzamentos e dedica atención á mellora dos prados, e á maquinaria. Canaliza o labor divulgativo a través do *Boletín*.

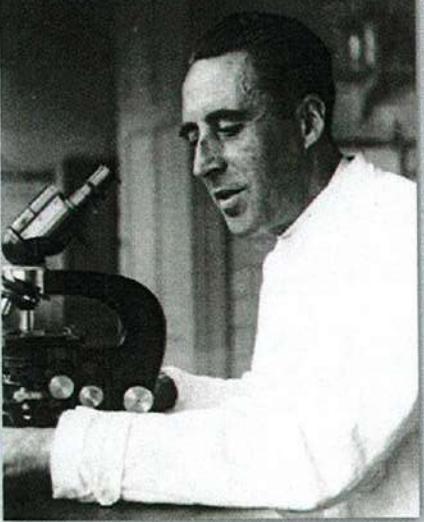
Leopoldo Hernández Robredo (Burjasot, Valencia, 1864-Madrid, 1954)

Pasa un cuarto da súa vida na cidade da Coruña (1904-1928). Dirixe a Granxa e a Escola de Peritos, alén de ter outros postos de responsabilidade no sector. Introduce en Galicia a Festa da Árbore.

Foi o iniciador das estancias de formación no estranxeiro. Comprendeu a lóxica produtiva labrega para promover a adopción de innovacións na medida das súas necesidades.

Establece con autoridade o modelo de mellora do gado vacún galego. Experimenta con trebellos e máquinas; deseña o primeiro modelo de loita anticriptogámica aplicada ás condicións galegas.

Juan Rodríguez Sardiña
(Veracruz, México, 1894-A Coruña, 1978)

Recoñecido como un dos mellores especialistas europeos en bacterioloxía agrícola, estivo pensionado pola Fundación Rockefeller no Berlín dos anos 20.

Traballou no I.I.A. en Madrid. Xulgado por un tribunal franquista, é desterrado a Galicia. Na Coruña, especialízase en Viroloxía Vexetal e estuda a virose da pataca. Asesora a Sociedad Española de Fomento del Lúpulo, e introduce na Galicia o secadoiro vertical.

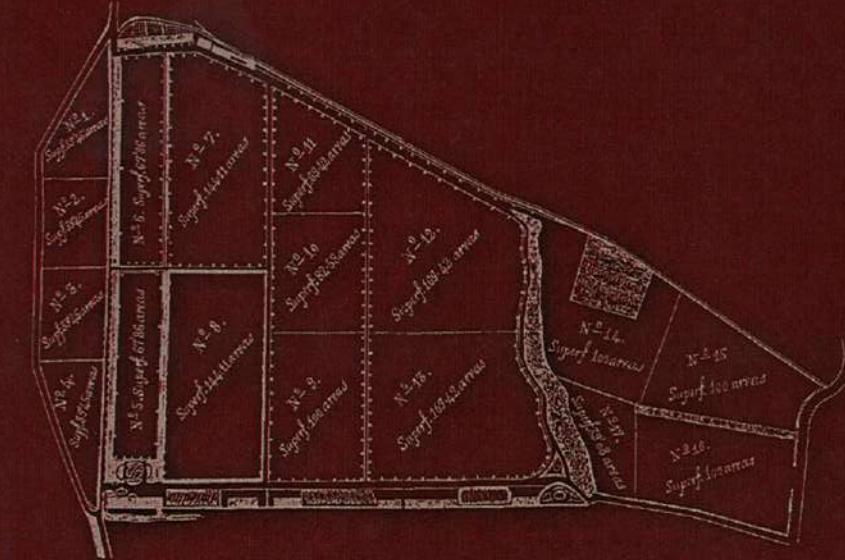

Pedro Urquijo Landaluce

Chega a Galicia no 1925, como enxeñeiro agregado á Estación de Fitopatoloxía. Desenvolve a dirección da EFA entre 1933 e 1940.

Foi un activo propagandista dos adubos comerciais que se introducían no agro galego.

Na EFA dirixe e realiza numerosas pesquisas. Ocupase de garantir unha dotación infraestrutural, instalando laboratorios e biblioteca. Antes da guerra, elaborou un mapa de pragas de Galicia.

AGRICOLA
EXPERIMENTAL